

Boom- en struiksoorten die net niet in Nederland thuis zijn

De natuur stelt grenzen aan de verspreiding van soorten. De mens gaat daar regelmatig dwars tegenin. Van over de hele wereld zijn soorten naar Nederland gesleept. Maar van de soorten die net ons land niet hebben bereikt, ontglippen enkele bruikbare soorten aan de aandacht.

In Nederland komen zo'n honderd soorten houtige gewassen in het wild voor. Dat zijn de soorten die zich hier na de laatste ijstijd op eigen kracht hebben gevestigd. Er zijn echter ook soorten die dat niet gelukt is, maar net over de grens wel autochtoon voorkomen. Ten dele komt dat omdat de milieumomstandigheden daar gunstiger zijn dan hier. Deels is het ook toeval. Dergelijk toeval is bekend van de vorige tussenijstijd (het Eemiën). Het klimaat was toen vergelijkbaar met het huidige, maar de beuk bijvoorbeeld heeft onze streken toen niet bereikt. Wel de haagbeuk, die nu tot een van de allerlaatste migranten behoort. De haagbeuk bereikte circa 3500 jaar geleden ons land. Ongetwijfeld speelt ook de mens een aanzienlijke rol bij de terugkeer van plantensoorten na de laatste ijstijd. Vooral als de mens zich blijvend vestigt en landbouw gaat bedrijven vanaf circa 7000 jaar geleden, neemt de invloed op de natuur toe. Boom en struiksoorten, die een bepaald nut hadden voor huizenbouw, schepen, veevoer of voedsel, werden bevoordeeld. Sommige minder nuttige soorten hadden het moeilijker.

Verschillende vestigingsfactoren

De merendeels kunstmatige landsgrenzen hebben voor planten geen enkele betekenis. Toch speelt de ligging van Nederland voor een aantal soorten een rol. Ons land

ligt klimatologisch juist tussen het koude-re boreale gebied en het warmere Zuid-Europa in. Sommige warmteminnende soorten die hier net de noordgrens van hun areaal bereiken, komen nog net in Zuid-Limburg of Zeeland voor, maar andere zijn niet verder gekomen dan de Eifel, Ardennen of de Belgische kustduinen. Andersom zien we in Drenthe soorten die daar hun zuidgrens hebben, terwijl anderen niet verder zijn gekomen dan Noord-Duitsland of Zuid-Denemarken. Een andere belangrijke factor is de bodem. Sommige soorten zijn aan kalkrijke bodem gebonden. Dergelijke bodems komen eigenlijk alleen in Zuid-Limburg voor. Over de grens, zoals in de Eifel en de Ardennen, zijn kalk- en mergelbodems veel minder zeldzaam. Mede daardoor zijn die gebieden bijzonder rijk aan autochtone boom- en struiksoorten.

Nog net in Nederland

Er zijn soorten die zeer sporadisch in ons land voorkomen, zoals de wollige sneeuwal (*Viburnum lantana*) en de gele kornoelje (*Cornus mas*). De wollige sneeuwal is rond 1990 op twee plaatsen in Zuid-Limburg ontdekt, maar was daarvoor sedert 1906 niet meer waargenomen. In het Eifelgebergte is deze struiksoort vrij algemeen en komt daar geregeld in grote populaties voor. Van de gele kornoelje ko-

men circa tien exemplaren wild voor in ons land. Direct over de grens is deze vroegbloeiende struik echter eveneens zeldzaam. Groeiplaatsen komen onder meer voor rond Aken (Kornelimunster) en op de Sint-Pietersberg in België. Verder bereikt de uiterst zeldzame Duitse brem (*Genista germanica*) net zijn westgrens in de omgeving van Nijmegen. En van de aan de aalbes verwante boreale trosbes (*Ribes spicatum*) is één groeiplaats bekend in Drenthe. Maar van soorten als de wilde peer (*Pyrus pyraeaster*) en de witte el (*Ahnus incana*) weten we niet helemaal zeker of ze hier wel echt wild voorkomen. Misschien dat DNA-onderzoek hier in de toekomst meer zicht op zal geven. In de afgelopen eeuwen is de migratie van sommige houtgewassen ook door de mens bevorderd. Een voorbeeld is de gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*). Tot de 17^e eeuw kwam deze boomsoort vermoedelijk alleen in Zuid-Limburg voor. Maar sindsdien is de gewone esdoorn steeds meer aangeplant in bossen en op landgoederen. Omdat de soort zich gemakkelijk uitzaait, is het een algemene boom geworden in vrijwel het hele land. Welk plantmateriaal autochtoon is en welk niet is nog nauwelijks na te gaan. Vergelijkbaar en van veel recenter datum is de migratie van de trosvlier (*Sambucus racemosa*). Ook een soort als de gele kornoelje is mogelijk door toedoen van menselijke activiteiten in noordelijke richting

Foto's: Bert Maes

De moerasrozemarijn is in zijn verspreiding, door de veenontgravingen in Noord-Duitsland, verder naar het noorden teruggedrongen.

Noorse esdoorn, veel gebruikt maar niet inheems.

De meelbes is een warmteminner met voorkeur voor enigszins kalkhoudende bomen. Komt in de Eifel algemeen in het wild voor.

De Zweedse lijsterbes bereikt even ten noorden van Nederland zijn zuidgrens.

Het Europees krentenboompje blijft als struik veel kleiner dan het bekende Drents krentenboompje.

De wilde dwergmispel kan tot een forse struik uitgroeien.

Warmte en kalkbodems zijn de standplaatsen van de weichselboom, een kers met kleine vruchten en lange trossen met witte bloemen.

uitgebreid. De gele kornoelje ontkiemt spontaan op kale kalk- en mergelbodems die enige tijd met rust zijn gelaten. Door winning van mergel en grint zijn dergelijke milieus ook elders ontstaan.

Belang van arealgrenzen

Er bestaat discussie over wat het belang is van zeldzame soorten aan de rand van hun areaal. Moeten we ons eigenlijk wel druk maken over die kleine populaties, terwijl in het centrum van hun areaal dezelfde soorten volop voorkomen? Autochtone populaties aan de grens van hun areaal zijn echter bijzonder interessant en waardevol. Het zijn soorten die een lange migratietijd achter zich hebben. Juist in de arealgrensgebieden spelen zich belangrijke processen af van aanpassingen aan de voor die soort extreme omstandigheden. Daarom verdienen die soorten uit oogpunt van evolutie, genetische selectie en aanpassing de aandacht. Uiteindelijk gaat het om 15 tot 20 soorten bomen en struiken die ons land net niet bereikt hebben (bramen niet meegerekend).

De soorten van net over de grens

De **Noorse esdoorn** (*Acer platanoides*) lijkt op het eerste gezicht op de gewone esdoorn. Hij onderscheidt zich door bladlobben met grote toegespitste tanden. De bloemen zijn heldergeel. Een opvallend

verschil geeft de schors te zien, die een veel fijnere structuur heeft. De Noorse esdoorn komt vermoedelijk in de Eifel en de Ardennen in het wild voor. In West-Europa is het een typische soort van bergland en groeit hij bij voorkeur in ravijnen en op puinhellingen. In Oost-Europa groeit de soort ook in reliëfarme gebieden van beekdalen. De Noorse esdoorn wordt veel aangeplant.

Van het genus lijsterbes (*Sorbus*), staat een viertal aan de grens te dringen. De **elsbes** (*Sorbus torminalis*) en **meelbes** (*Sorbus aria*) zijn warmteminnende soorten met een voorkeur voor kalkbodems. Het laatste geldt voor de meelbes iets minder. Ook deze soorten vinden we in de Eifel en de Ardennen. De meelbes is in de Eifel zelfs algemeen voorkomend. De veel zeldzamere elsbes heeft een curieus blad dat lijkt op een sterk vergroot meidoornblad. De vruchten zijn bruin van kleur. De meelbes heeft een rondachtig-ovaal blad, dat aan de onderzijde wit tot zilvergroen viltig behaard is.

De **peerlijsterbes** (*Sorbus domestica*) komt schaars in de Eifel voor en is eigenlijk een zogenaamde archeofyt (oude cultuurplant), vergelijkbaar met de mispel. De soort is in de Romeinse tijd of Vroege Middeleeuwen hier ingevoerd. In ons land wordt de peerlijsterbes een enkele keer wel aangeplant, zoals lang geleden in een kloostertuin in Zuid-Limburg. Daar komt een monumentaal exemplaar voor van

maar liefst 3 m stamomvang en ongeveer 30 m hoog. De peerlijsterbes lijkt sterk op de gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), maar is door de grote, peervormige vruchten goed te onderscheiden. De stam valt direct op door de ruwe schilferende bast. De **Zweedse lijsterbes** (*Sorbus intermedia*) bereikt ten noorden van ons land zijn zuidgrens. Hij lijkt op de meelbes, maar het blad is iets ingesnedden en geelgrijsviltig aan de onderzijde. De Zweedse lijsterbes lijkt zich de laatste jaren steeds meer spontaan uit te zaaien op allerlei plaatsen in ons land. Mogelijk heeft dit ook te maken met de aanplant in straten en langs wegen.

Het **Europees krentenboompje** (*Amelanchier rotundifolia*) is een zeldzame verschijning op warme zuidhellingen in de West-Eifel en de Oost-Ardennen. Het is een veel kleinere struik dan het bekende Drents krentenboompje (*Amelanchier lamarckii*), dat uit Noord-Amerika komt. Het Europees krentenboompje wordt 1 tot 3 m hoog. Het blad is kleiner en meer rondachtig. De vruchten worden bij rijping blauwachtig-zwart.

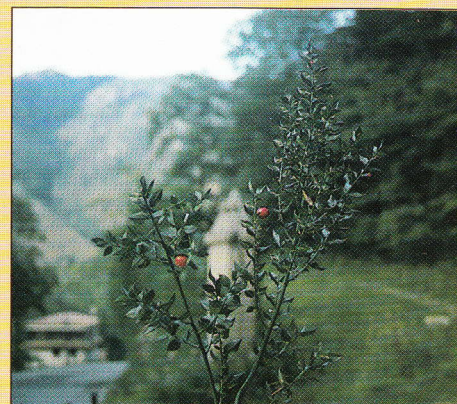
De **wilde dwergmispel** (*Cotoneaster integerrimus*) verlangt een vergelijkbaar milieu als het Europees krentenboompje. Mogelijk komt de wilde dwergmispel op de Sint-Pietersberg nog wild voor. Plaatselijk in de Eifel en de Ardennen komt de tot 2,5 m hoge struik algemeen voor op kalkrijke bodems.

Dat de zachte eik vermoedelijk in Zuid-Limburg heeft gegroeid, wordt afgeleid uit het feit dat daar nog een kruising met de zomereik groeit.

Opvallend groot zijn de schijnvruchten van de *Crataegus macrocarpa*, een kruising tussen de tweestijlige meidoorn en de net niet inheemse koraalmeidoorn.

De noordgrens van de muizendoorn, een stekelig, wintergroen struikje met leerachtig blad, moet in Zuidwest-België en Noord-Frankrijk worden gezocht.

Nog een familielid is de **weichselboom** (*Prunus mahaleb*) die tot de kersen gerekend moet worden. Ook weer een warmteminmer van kalkrijke bergen. Deze kers heeft opvallend kleine blaadjes en vruchtjes. Hij bloeit in lange trossen van kleine helderwitte bloempjes.

De **zachte eik** (*Quercus pubescens*) bereikt in Noordoost-België zijn uiterste noordgrens. Op de Sint-Pietersberg komt een hybridevorm van de zomereik en de zachte eik voor (*Quercus x kerneri*). Dit zou er op kunnen wijzen dat de zachte eik vroeger wellicht iets noordelijker voorkwam dan thans. De zachte eik is gemakkelijk te herkennen aan de diep ingesneden en zacht viltig behaarde bladen aan de onderzijde. Ook de napjes van de eikels zijn behaard.

In Noord-Duitsland komt de **koraalmeidoorn** (*Crataegus rhipidophylla*) voor, een boreale soort die we vooral in Scandinavië moeten zoeken. Opvallend zijn de grote koraalkleurige schijnvruchten en het sterk gezaagde blad. Curieus genoeg zien we in ons land wel hybriden van de koraalmeidoorn met de eenstijlige- en vooral met de tweestijlige meidoorn (*Crataegus x subsp-haericea* en *Crataegus x macrocarpa*). Een opvallende populatie groeit bij Roden in Drenthe op de potklei. Ze wijzen wellicht, zoals bij de hiervoor genoemde hybride eikensoort, op vroegere aanwezigheid van de koraalmeidoorn.

Natuurlijke populaties van de **fijnspar** (*Picea abies*) komen direct over de grens niet voor. Toch was de verspreiding vroeger meer westelijk. Door veelvuldige aanplant zijn die autochtone populaties verloren gegaan, evenals grote oppervlaktes van de ecologisch veel rijke natuurlijke eiken- en beukenbossen. Verondersteld wordt dat in het Harzgebergte nog een autochtone populatie van de fijnspar voorkomt. Een vergelijkbaar areaal had de **gewone zilverspar** (*Abies alba*). Deze komt van nature nu nog voor in Oost-Duitsland. De **moerasrozemarijn** (*Ledum palustre*) lijkt een vergrote uitvoering van *Andromeda polifolia*, de lavendelhei die ook wel rozemarijnhei wordt genoemd en verwant is

aan de bosbessen. De bloemen zijn helderwit. Het is een soort van voedselarme moerassen en kwam vroeger nog in Nederlandsaksen voor. Door de grootschalige heide- en moerasontginningen is de soort daar verloren gegaan.

De **muizendoorn** (*Ruscus aculeatus*) is een zuidelijke soort die in Zuidwest-België en aangrenzend Frankrijk voorkomt. Het is een wintergroen, stekelig struikje van de familie van de lelies met leerachtige bladen, onopvallende bloempjes en rode bessen. Het is een soort van houtwallen en bossen op rijke bodems.

De **stijlroos** (*Rosa stylosa*) is een zeer zeldzame verschijning in Zuid-België. De roos lijkt wat op een hondsroos. De bloemen zijn wit, waarbij de stijlen tot een zuiltje vergroeid zijn. In de Zuidwesthoek van Vlaanderen groeit nog een beklierde variëteit van de heggeroos (*Rosa corymbifera* var. *deseglisei*) die daar haar noordgrens bereikt.

De **alpenbes** (*Ribes alpinus*) is weer een soort van kalkbodems in de Eifel en de Ardennen. Buiten zijn natuurlijke standplaatsen komt de alpenbes nogal eens verwilderd in parken voor.

Van de bramen komen vermoedelijk meer dan 30 soorten voor in het totale gebied rondom Nederland. Vooral het kalkgebied, aansluitend op Zuid-Limburg, van de Eifel en de Ardennen zijn rijk aan allerlei bramensoorten. De taxonomie van een aantal soorten is daarbij nog lang niet helder en uitgezocht.

Ten laatste kan nog een recente ontdekking vermeld worden van de **ephedra** (*Ephedra distachya*) in de Vlaamse kustduinen. Dit struikje van 20 à 30 cm hoog is een buitenbeentje binnen de *Gymnospermae* of naaktzadigen (hiertoe behoren ook de naaldbomen en coniferen). Binnen deze familie wijkt *Ephedra* af door de min of meer gegaffelde vertakking. Het is een soort van warme en droge groeiplaatsen. Omdat deze *Ephedra*-soort niet of nauwelijks gekweekt wordt, moet de nieuwe vestiging wel afkomstig zijn van populaties uit het kustgebied van Noord-Frankrijk, waar groeiplaatsen bekend zijn.

Uitdaging voor kwekers

De meeste, hier genoemde houtige gewassen die Nederland net niet hebben bereikt, zijn ook in de aangrenzende landsdelen zeldzaam of weinig algemeen. Ze verspreiden zich kennelijk langzaam en zeer plaatselijk. De laatste jaren is van een aantal soorten intensiever onderzoek gedaan naar de verspreiding. Ook zijn genenbanken aangelegd om deze bijzondere soorten veilig te stellen.

De meeste soorten wordt nauwelijks toegepast en treffen we weinig of niet aan bij boomkwekers. Hier ligt zeker een uitdaging. Aanplant op geschikte plaatsen binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van de soorten is aan te bevelen. Vooral als daarbij autochtoon plantmateriaal wordt gebruikt. Soorten als de koraalmeidoorn en elses zijn bovendien de moeite waard om als sierheester toe te passen. In Duitsland en Vlaanderen worden deze autochtone bomen en struiken wel gekweekt en op de markt gebracht. ■

Kort

Er zijn houtige gewassen die in ons land niet inheems zijn, maar net over de grens wel als autochtoon te boek staan. De ligging van Nederland - milieutechnisch, klimatologisch en bodemkundig - speelt hier een rol. Dergelijke grensvallen van autochtone populaties zijn waardevol uit oogpunt van evolutie, genetische selectie en aanpassing.

Bert Maes

B. Maes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken.

